DOI: 10.33498/louu-2026-02-076

Вячеслав Навроцький

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
професор кафедри права
Українського католицького університету
(Львів, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4276-037X
Researcher ID: D-6589-2019
navrotskyi.vo.@gmail.com

УДК 342.731;355.31;344.1321.4.

ЧИ Є РЕЛІГІЙНІ ПЕРЕКОНАННЯ ПРОЩЕННЯМ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД МОБІЛІЗАЦІЇ

Анотація. Здійснена кримінально-правова оцінка відмови з релігійних мотивів від мобілізації та несення військової служби в умовах війни. Від 2022 р. позиція правозастосовної практики змінилася – суди стали виносити обвинувальні вироки особам, які відмовляються від військової служби з релігійних мотивів. Однак у літературі непоодиноко досі обстоюється думка, що їм має бути надана можливість проходити альтернативну службу навіть під час воєнного стану та що вони не повинні притягатися до кримінальної відповідальності за статтями 336, 337, 402–403, 407–409, 429 Кримінального кодексу України. Кількість відповідних діянь обчислюється тисячами, поряд з особами, які намагаються уникнути військової служби під приводом реалізації свободи совісті, численними є й випадки справжніх моральних трагедій віруючих. Тому адекватна кримінально-правова оцінка відповідних ситуацій має значне не лише суто юридичне, а й соціально-політичне, морально-етичне значення.

Метою статті є обґрунтування гіпотези про те, що з позицій чинного законодавства України особи, які відмовляються від мобілізації, посилаючись на свої релігійні переконання, підлягають кримінальній відповідальності.

Наводяться аргументи на користь такої позиції, зокрема, констатується, що вони не можуть визнаватися малозначними чи вчиненими за обставин, які виключають кримінальну протиправність, практика Європейського суду з прав людини у таких справах не є релевантною.

У разі запровадження альтернативної служби у воєнний час мають бути забезпечені її умови (за тривалістю, місцями несення та ризиками тощо), адекватні військовій службі та встановлена відповідальність за ухилення чи неналежне проходження альтернативної служби не менш сувора, ніж відповідальність військовослужбовців.

Ключові слова: мобілізація; військова служба; ухилення; релігійні переконання.

© Вячеслав Навроцький, 2026

Вступні зауваження. Із проблемою відмови від військової служби з релігійних переконань стикаються всі держави, у яких існує примусове залучення до виконання військового обов'язку. Не є винятком і Україна.

У довоєнні роки питання відмови від військової служби з релігійних мотивів вирішувалося в нашій державі доволі просто й з певною вигодою як особи, яка підлягала призову, і держави, та на належних правових підставах. Адже одним із перших законів, прийнятих після відновлення державної незалежності України, став Закон від 12 грудня 1991 р. № 1975-XII "Про

альтернативну (невійськову) службу”[1]. Реалізуючи право на альтернативну службу, громадяни України, могли на цілком законних підставах не нести військову службу. Спори, які інколи виникали, стосувалися хіба що доведення зв’язку (належності) особи до відповідної релігійної організації та того, чи дійсно віровчення цієї організації не допускає користування зброєю.

Для забезпечення призову на строкову військову службу кримінально-правові засоби використовувалися рідко. Кількість кримінальних проваджень відповідної категорії загалом була мізерною[2]. Яка частина з них стосувалася осіб, які відмовлялися від призову з релігійних мотивів, сказати важко. Адже офіційна статистика цього не відображала, спеціальні дослідження не проводилися чи, щонайменше, вони не відомі широкому загалу. Ця проблема явно не перебувала у фокусі суспільної уваги. Навіть релігійні діячі не акцентували на порушеннях права на альтернативну службу своїх одновірців та наголошували на безпідставних (на їхню думку) притягненнях до кримінальної відповідальності.

Ситуація почала змінюватися з початком російсько-української війни, коли різко збільшилася кількість військовозобов’язаних, яких залучали до служби, зокрема в районах проведення АТО/ООС. Більше стало і спроб ухилитися від військової служби, зокрема, з посиланням на релігійні переконання. Це вилилося і в зростання кількості кримінальних проваджень про ухилення від мобілізації[3]. Пік притягнень до кримінальної відповідальності за ст. 336 Кримінального кодексу України[4] (далі – КК України) припав на 2015 р., а потім їх кількість зменшилася майже до нуля.

Поряд із тим, протягом 2014–2021 рр. мобілізація була частковою, зберігався призов на строкову військову службу та можливість скористатися правом на альтернативну службу для потенційних “строковиків”. Порівняно нечисленні випадки притягнення до кримінальної відповідальності зазвичай завершувалися виправданням раніше засуджених. Показовою є справа Ш., у якій Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних та кримінальних справ залишив без задоволення касаційну скаргу заступника прокурора Дніпропетровської області на виправдувальний вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області суду та ухвалу апеляційної інстанції та залишив у силі виправдувальний вирок у провадженні про ухилення від мобілізації. Громадянин Ш. був членом релігійної організації “Релігійний центр Свідків Єгови в Україні”, прибув за повісткою, пройшов медичний огляд і визнаний придатним до військової служби, але клопотався направити його для проходження альтернативної служби та отримав від-

[1] Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12 грудня 1991 р. № 1975-XII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text> (дата звернення 15.02.2026).
[2] CrimeTracer – швидкий огляд статистичних даних щодо протидії окремим кримінальним правопорушенням [Стаття 336] <https://crimedatalab.shinyapps.io/platform> (дата звернення 15.02.2026).
[3] Там само.
[4] Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 15.02.2026).

мову у цьому. Касаційний суд наголосив на тому, що на момент призову Ш. не було оголошено воєнного або надзвичайного стану, що унеможливлює обмеження його права на проходження альтернативної служби, а відсутність можливості проходження альтернативної служби в період мобілізації не може бути підставою для притягнення до відповідальності за ст. 336 КК України[5]. Ця правозастосовна позиція залишалася незмінною до початку великої війни.

Ситуація кардинально змінилася після початку повномасштабної агресії рф та запровадження воєнного стану на всій території України, що супроводжувалося зупиненням призову та можливості проходження альтернативної служби. В умовах "великої" війни істотно зросла суспільна небезпека ухилення від мобілізації та тяжкість наслідків таких діянь. Водночас змінився і підхід судової практики щодо кримінально-правової оцінки відмови від проходження військової служби з мотиву її несумісності з релігійними переконаннями військовозобов'язаного. Органи досудового слідства й суди чітко і послідовно стали на позицію, згідно з якою за ухилення від мобілізації стали притягати до відповідальності за ст. 336 КК України, за ухилення від військового обліку – за ст. 337, а дії осіб, які все ж опинилися в лавах ЗСУ, але ухилялися від проходження служби, не виконували накази командирів, відмовлялися діяти зброєю – за статтями 402–403, 407–409, 429 цього Кодексу. Ця позиція неодноразово підтверджувалася рішеннями Верховного Суду[6]. Зокрема, у одному з останніх з них об'єднана палата Касаційного кримінального суду наголосила, що *'законодавство не допускає відмову від призову під час мобілізації з міркувань релігійних або інших переконань, і така відмова, навіть якщо щирість і послідовність цих переконань не викликає сумніву, зумовлює відповідальність за статтею 336 КК України*[7].

Водночас істотно зросла кількість правопорушень такого роду та відкритих кримінальних проваджень. Певна частина з них вчинялася членами окремих релігійних організацій, з мотивів, що їхні релігійні переконання не дозволяють діяти зброєю. Офіційна статистика, як і раніше, не відображає такі мотиви. Проте релігійні діячі та адвокати, які спеціалізуються на відповідній категорії кримінальних проваджень, під час виступів на наукових конференціях повідомляють про непоодинокі факти притягнення до

[5] Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 червня 2015 р. у справі №5-1583км15 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/45855629> (дата звернення 15.02.2026).

[6] Наприклад: Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 02.05.2024 у справі № 344/12021/22 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118893514> (дата звернення 15.02.2026); Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 13.06.2024 у справі № 601/2491/22 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120029741> (дата звернення 15.02.2026); Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15.04.2025 у справі № 573/406/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126906863> (дата звернення 15.02.2026); Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27.10.2025 у справі № 573/838/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131495382> (дата звернення 15.02.2026).

[7] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27.10.2025 у справі № 573/838/24 (н 6).

pravoua.com.ua

кримінальної відповідальності членів тих чи інших релігійних організацій. Так, на круглому столі "Свобода сповідувати свою релігію або переконання в умовах війни"[8], що відбувся 6 листопада 2025 р. у м. Києві, повідомлялося, що в Україні відкрито більше тисячі кримінальних проваджень за ухилення від мобілізації, десятки осіб засуджені та відбувають покарання за ст. 336 КК України. Ці дані підтверджуються й інформацією з офіційних сайтів релігійних організацій. На сьогодні в Україні значна частина кримінальних проваджень, відкритих проти вірян через відмову від військової служби, стосується представників Свідків Єгови, Євангельських християн-баптистів, П'ятидесятників, Адвентистів сьомого дня. Причому часто це подається як переслідування за віру[9].

З іншого боку, відомі непоодинокі факти намагань "прикритися" релігійними чи пацифістськими переконаннями для того, щоб ухилитися від захисту Вітчизни та уникнути кримінальної відповідальності за це. Як притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які відмовляються від військової служби, так і випадки нереагування правоохоронних органів на "ухиляntів" викликають гостру суспільну реакцію.

Проблема кримінальної відповідальності за відмову від військової служби з релігійних переконань в Україні вийшла на міжнародний рівень. Так, Звіт Європейського Союзу про розширення за 2025 р. містить положення про те, що *'Україні необхідно запровадити гарантії захисту осіб від кримінального переслідування у разі відмови від військової служби з мотивів переконань, враховуючи записку amicus curie Венеційської Комісії від березня 2025 року'*[10].

Отже, злободенність проблеми, якій присвячена ця стаття, зумовлена: а) соціально-політичною значущістю забезпечення справедливості та обов'язковості мобілізації в умовах екзистенційної війни, яку змушена вести Україна; б) практично-прикладним значенням правильного вирішення питань відповідальності за ухилення від виконання військового обов'язку у процесі правозастосування – насамперед необхідністю обґрунтувати правомірність притягнення до кримінальної відповідальності) на підставі чинного кримінального закону; в) потребою визначити, чи може поставлена проблема бути вирішеною на підставі існуючого законодавства чи це потре-

[8] Захист свободи думки, совісті та релігії в умовах воєнного часу: у Києві відбувся круглий стіл, присвячений альтернативній службі (7 листопада 2025) <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/protecting-freedom-of-thought-conscience-and-religion-during-wartime-roundtable-on-alternative-service-held-in-kyiv> (дата звернення 15.02.2026).

[9] Свідків Єгови ув'язнюють за віру. Дані по країнах і територіях (Офіційний сайт Свідків Єгови) <https://www.jw.org/uk/новини/країна/з-усього-світу/свідки-єгови-увязнені> (дата звернення 15.02.2026).

[10] Ukraine 2025 Report Accompanying the document Communication on EU enlargement policy. P. 42 <https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/17115494-8122-4d10-8a06-2cf275eecde7_en?filename=ukraine-report-2025.pdf&prefLang=uk> (accessed 15.02.2026); CDL-AD(2025)006-e. Ukraine \ Amicus curiae brief on alternative (non-military) service, adopted by the Venice Commission at its 142nd Plenary Session (Venice, 14–15 March 2025) <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2025)006-e> (accessed 15.02.2026).

бує змін до нього; г) необхідністю виконання міжнародно-правових зобов'язань України у відповідній частині.

Попри зазначену актуальність проблеми відповідальності за ухилення від виконання військового обов'язку з мотивів його несумісності з релігійними переконаннями доводиться констатувати, що натепер вона не піддавалася детальному аналізу саме під кутом зору підставності притягнення до кримінальної відповідальності з позицій de lege lata. Переважно існуючі публікації просто інформують про винесені судові рішення в публіцистичному стилі, без викладення аргументів та їх аналізу[11]. У інших же їхні автори пробують пояснити неприйнятність притягнення до кримінальної відповідальності за такі діяння посиланнями на окремі положення Конституції України (інколи без належного врахування інших положень цього ж Основного Закону нашої держави та інших законів), покликаннями на міжнародно-правові акти та практику ЄСПЛ (також не спиняючись на тому, наскільки вони обов'язкові для України) та пропонують вирішити відповідні питання так, ніби їх пропозиції щодо декриміналізації відповідних діянь уже реалізовані в законодавстві[12]. Трапляються й повідомлення, які вже у назві містять відверто провокативні тези: "Коли можна не йти на фронт через релігійні переконання", а одна із рубрик озаглавлена "Хто може не йти на фронт через релігійні переконання"[13].

Водночас наявні глибокі аналітичні дослідження, у яких обґрунтовується правова природа альтернативної служби, її конституційно-правові та праволюдинні аспекти, аналізуються положення міжнародно-правових документів щодо правової природи та доцільності врахування релігійних переконань при залученні до захисту Вітчизни. Серед них насамперед виділю працю С. Рабіновича, присвячену заміні виконання військового обов'язку альтернативною службою в умовах воєнного стану[14]. Хоча питання кримінальної відповідальності не становлять її основного змісту, ця публікація є основою для вирішення низки кримінально-правових питань.

[11] М Васін, 'Альтернативна (невійськова) служба: шлях реформ або вироків' (01.09.2015) <https://risu.ua/alternativna-neviyskova-sluzhba-shlyah-reform-abo-virokiv_n75843> (дата звернення 15.02.2026); Н Гришанова, 'Верховний Суд: відмова від мобілізації через релігійні переконання не є підставою для звільнення від відповідальності' (30 жовтня 2025) <https://jurliga.ligazakon.net/news/239933_verkhovniy-sud-vdmova-vd-moblzats-cherez-relgyn-perekonannya-ne--pdstavoyu-dlya-zvlnennya-vd-vdpovdalnost> (дата звернення 15.02.2026); І Лаб'як, 'Чи можна отримати відстрочку за релігійними переконаннями: юрист усе пояснив' (08.04.25) <https://tsn.ua/ukrayina/chy-mozna-otrymaty-vidstrochku-za-relihiynymy-perekonanniamy-iuryst-use-poiasnyv-2804171.html> (дата звернення 15.02.2026); В Поліщук, 'Відмова від військової служби з релігійних міркувань: свобода совісті чи ухилення?' (25.09.24) <https://unba.org.ua/publications/9533-vidmova-vid-vijs-kovoi-sluzhbi-z-religijnih-mirkuvan-svoboda-sovisti-chi-uhilennya.html> (дата звернення 15.02.2026).

[12] D Vovk, 'Ukraine: How should government deal with conscientious objectors in wartime?' (24 April 2025) <https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2974> (accessed 15.02.2026).

[13] В Копитко, Д Франчук, 'Віра не звільняє від мобілізації, але є нюанси. Коли можна не йти на фронт через релігію' (28.02.2025) <https://www.rbc.ua/rus/news/vira-zvilnyae-vid-mobilizatsiyi-ale-e-nyuansi-1740658960.html> (дата звернення 15.02.2026).

[14] С Рабінович, 'Заміна виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою як позитивне зобов'язання держави в умовах воєнного стану: pro et contra' [2025] 2 Український часопис конституційного права 45–76 https://doi.org/10.30970/jcl.2.2025.4.

pravoua.com.ua

Слід зауважити, що сучасних зарубіжних публікацій, у яких би аналізувалися питання реалізації права на свободу віросповідання в умовах російсько-української війни, виявити не вдалося. Що й не дивно, бо ця проблема стосується передусім України і вирішувати її українським науковцям, правозастосовувачам, законодавцям.

Тож можна констатувати, що проблема, якій присвячена ця стаття, не отримала належного розв'язання в літературі, що додатково підтверджує її актуальність.

З урахуванням викладеного вище про актуальність проблеми, її окремі аспекти та оцінки внеску доктрини в розв'язання, *мета цієї наукової розвідки двоєдина. По-перше,* викласти аргументи на користь гіпотези про те, що, з позицій чинного законодавства, відмова від мобілізації та вчинення низки військових злочинів з мотивів несумісності очікуваної поведінки з релігійними переконаннями, не виступає підставою для визнання таких діянь незлочинними. Це основна ідея праці, яка суттєво відрізняється від положень, які переважно викладаються в існуючих публікаціях, проте спрямована на підтримку актуальної позиції практики. *По-друге,* висунути пропозиції щодо внесення змін до законодавства України, спрямованих на реалізацію права на свободу віросповідання з урахуванням умов воєнного стану та необхідності забезпечення обороноздатності держави. Ці пропозиції доповнюють та розвивають вже викладені в літературі положення та спрямовані на забезпечення юридично рівних і соціально-справедливих умов альтернативної та військової служби в умовах воєнного стану.

Характеризуючи кримінально-правовий аспект відмови від мобілізації у зв'язку з релігійними переконаннями, слід чітко розділяти вирішення питання про відповідальність за ухилення від призову під час мобілізації з позицій *de lege lata* та підходи *de lege ferenda.*

При оцінюванні з позицій чинного КК України поведінки осіб, які відмовляються від призову на військову службу під час мобілізації, не можна обійти увагою такі обставини.

1. Кримінальне матеріальне і процесуальне законодавство України побудоване на засаді невідворотності кримінальної відповідальності. Ця засада означає, що кримінально-правовій оцінці має бути піддане кожне діяння, яке містить ознаки складу кримінального правопорушення та є суспільно небезпечним.

У ч. 1 ст. 6 КК України закріплено положення про те, що особи, які вчинили кримінальні правопорушення на території України, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом.

Стаття 25 Кримінального процесуального кодексу України встановлює, що 'прокурор, слідчий *зобов'язані* в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в *кожному випадку* (курсив мій. – *Авт.*) безпосереднього ви-

явлення ознак кримінального правопорушення <…>'[15]. Тобто це є безумовним обов'язком відповідних працівників органів кримінальної юстиції щодо будь-якого суспільно небезпечного та кримінально-протиправного діяння.

2. У ст. 336 КК України встановлена відповідальність за ухилення від призову під час мобілізації та не передбачено будь-яких обмежень щодо кола осіб, які підлягають кримінальній відповідальності (як це має місце в низці інших випадків, зокрема – у ч. 2 ст. 385 ч. 2 ст. 396 КК України, де є пряма вказівка про те, які особи не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, передбачені цими статтями.

3. У ч. 1 ст. 11 КК України вказано, що являє собою кримінальне правопорушення (передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння, вчинене суб'єктом кримінального правопорушення), а з ч. 2 ст. 11 КК України випливає, що дія або бездіяльність, яка формально має ознаки діяння, передбаченого цим Кодексом, не є кримінальним правопорушенням лише через малозначність.

Загальновизнано, що положення кримінального закону про малозначність становлять засіб подолання колізії між формальною (кримінальна протиправність) і матеріальною (суспільна небезпека) ознаками кримінального правопорушення. Наявність лише формальних ознак дії або бездіяльності, вказаних у статті КК України, ще недостатньо для визнання цього діяння злочином чи проступком, конче необхідно встановити ще й суспільну небезпеку вчиненого.

Тому виникає питання, *чи не існують підстави визнавати малозначним – таким, що не становить суспільної небезпеки, ухилення від мобілізації осіб, які це здійснюють через свої релігійні переконання?* У ч. 2 ст. 11 КК України поняття малозначності сформульоване вкрай аморфно, вказано лише, що діяння, яке через малозначність не становить суспільної небезпеки, є таке, яке не заподіло і не могло заподіяти істотної шкоди фізичній або юридичній особі, суспільству або державі.

Конкретизуючи це поняття, Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України сформулювала висновок у справі № 5-221кс15 від 24 грудня 2015 р. (на який неодмінно посилаються суди при вирішенні аналогічного питання), згідно з яким специфіка встановлення малозначності діяння полягає в обов'язковій сукупності трьох умов:

> 1) формальна наявність у вчиненому діянні ознак складу злочину, передбаченого КК <…>;
> 2) малозначне діяння не становить суспільної небезпеки, яка є типовою для певного злочину. Це виражається в тому, що воно не заподіює взагалі шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству чи державі, або заподіює їм явно незначну (мізерну) шкоду;

[15] Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 15.02.2026).

pravoua.com.ua

> 3) малозначне діяння не повинно бути суб'єктивно спрямоване на заподіяння істотної шкоди <…>[16].

На перший погляд видається, що таке розуміння поняття малозначності не виключає можливості визнання малозначними діяннями й ухилення від мобілізації з релігійних переконань. При цьому слід особливу увагу звернути на другу умову, виділену Верховним Судом України, – малозначне діяння не становить суспільної небезпеки, типової для певного злочину. Однак "перший погляд" нерідко виявляється і поспішним, і помилковим.

Насамперед звернемо увагу на те, що про малозначність можна вести мову щодо конкретного діяння, а не оголошувати такими певну групу актів поведінки. Правозастосовна діяльність щодо оцінки певного діяння або суспільно небезпечним або ж малозначним (таким, що не становить суспільної небезпеки) не може підміняти собою діяльність законодавця, лише який і вправі відносити ті чи інші типові діяння до злочинів чи актів правомірної (з позицій кримінального права) поведінки. Тобто органи кримінальної юстиції уповноважені визнати або ж не визнати малозначним, тобто таким, що не становить суспільної небезпеки, ухилення від мобілізації конкретного члена конкретної реляційної громади, яке мало місце в певному місці, тривало визначений час, виконувалося тим чи іншим способом etc. Водночас ні самі слідчі, прокурори, судді (будь-якого рівня), ні органи виконавчої влади, ні інститути громадянського суспільства (включаючи релігійні організації), ні самі особи, які підлягають мобілізації чи їх близькі, не вправі відносити до малозначних такі, які не становлять суспільної небезпеки діяння, типові, наділені родовими ознаками, на кшталт "відмова від мобілізації у зв'язку з сумлінними релігійними переконаннями".

Важливим видається й те, що про малозначність зазвичай ведуть мову щодо кримінальних правопорушень з матеріальним складом, коли в диспозиції статті КК України названа шкода, за наявності якої настає кримінальна відповідальність. Лише щодо таких злочинів / проступків можна визначити наявність чи відсутність істотної шкоди як атрибуту суспільної небезпеки. Ця теза підтверджується й вказаним вище висновком Верховного Суду щодо поняття малозначності. Там вказується:

> Поняття істотної шкоди у контексті частини другої статті 11 КК має оціночний характер, його зміст визначається оцінкою правозастосовними органами всіх конкретних обставин справи. Про оціночний характер шкоди можна говорити лише в тому випадку, коли законодавець у відповідних статтях (частинах статей) Особливої частини КК використовує загальні оціночні поняття: тяжкі наслідки, інші тяжкі наслідки (відносно визначені правові норми)[17].

[16] Постанова Верховного Суду України від 24 грудня 2015 р. у справі № 5-221кс15 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/55253289> (дата звернення 15.02.2026).
[17] Постанова Верховного Суду України від 24 грудня 2015 р. у справі № 5-221кс15 (н 16).

У той же час склад злочину, передбачений ст. 336 КК України, сконструйований як формальний – у диспозиції цієї статті наслідки не вказані, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу цього кримінального правопорушення є лише вчинення діяння у відповідний час. Тобто законодавець вважає, що саме по собі ухилення від призову на військову службу під час мобілізації неминуче зумовлює заподіяння істотної шкоди інтересам оборони України й окремо встановлювати цю ознаку немає потреби.

Варто звернути увагу на ще одну характеристику малозначності, відзначену Верховним Судом України у згаданій вище постанові. Він звертає увагу на те, що наявність малозначності визначається з урахуванням лише наведених ним трьох обов'язкових умов:

> Відповідно, посткримінальна поведінка порушника кримінально-правової заборони, характеристика його особи, ступінь реалізації злочинного умислу, інші обставини, що відповідно до закону є правовими підставами для пом'якшення покарання або звільнення від кримінальної відповідальності, значення в контексті встановлення наявності чи відсутності малозначності діяння за частиною другою статті 11 КК не мають. Так, вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин, добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, примирення винного з потерпілим, втрата особою суспільної небезпечності на час розслідування злочину не перетворюють злочин у малозначне діяння[18].

Отже, за наведеної позиції, яка видається цілком обґрунтованою і доречною, мотиви поведінки, у розглядуваному випадку – релігійні переконання, не можуть враховуватися як обставина, яка дає підставу визнавати діяння малозначним та таким, що не становить суспільної небезпеки.

Нарешті, остання, але, певно, найважливіша теза, з урахуванням якої ухилення від призову на військову службу під час мобілізації не може визнаватися малозначним діянням. Вона неодноразово висловлювалася в судових вироках про визнання винуватим за ст. 336 КК України, включаючи і тих, які посилаються на свої релігійні переконання: суспільна і державна потреба в забезпеченні формування сил оборони України в умовах війни на виживання настільки велика, що посягання на відповідні інтереси вкрай небезпечні й протидіяти їм потрібно усіма наявними засобами, зокрема кримінально-правовими.

4. При вирішенні питання про те, чи є злочином ухилення від призову на військову службу під час мобілізації внаслідок релігійних переконань, доречно звернути увагу на інститут обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. За наявності умов правомірності, які сукупно становлять певну обставину, діяння, яке формально передбачене кримінальним законом як злочин/проступок, не є кримінально-протиправним. Тож *варто проаналізувати відповідне ухилення на предмет того, чи не слід оцінювати*

[18] Постанова Верховного Суду України від 24 грудня 2015 р. у справі № 5-221кс15 (н 16).

таке ухилення як таке, що підпадає під ознаки однієї з обставин, передбачених статтями розділу VIII Загальної частини КК України.

Насамперед звернемо увагу на те, що чинний КК України прямо не визначає жодної, пов'язаної з релігійними чи іншими переконаннями особи обставини як такої, що виключає кримінальну протиправність. Аналіз же загальних таких обставин дає змогу виділити з них хіба що крайню необхідність, як сукупність умов, за наявності яких може бути поставлене питання про непоширення приписів ст. 336 КК України на випадки відмови громадянина від виконання військового обов'язку, мотивованої глибокими, щирими та послідовними у сповідуванні релігійними переконаннями.

Стаття 39 КК України передбачає три умови, за наявності яких заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, тобто вчинення діяння, передбаченого будь-якою статтею Особливої частини КК України, включаючи й ст. 336 КК України, може бути визнане незлочинним і таким, що не зумовлює кримінальної відповідальності:

1) існування небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи інтересам інших суб'єктів (і саме для відвернення цієї небезпеки і вчиняється діяння, формально передбачене кримінальним законом);

2) заподіяння шкоди є єдиним способом відвернення небезпеки;

3) заподіяна шкода не є більш значною, ніж відвернута.

Усі ці умови повинні існувати в сукупності, утворювати так званий юридичний склад крайньої необхідності. Що ж до ситуацій, які аналізуються, принаймні сумнівною є наявність кожної з вказаних вище умов. Їх встановлення пов'язане з вирішенням низки світоглядних та ціннісних питань, які явно виходять за межі кримінального права, а перебувають у сфері етики та моралі, конституційного розуміння співвідношення прав та обов'язків громадянина, релігійних постулатів. Не беручи на себе відповідальність за остаточне їх вирішення, відзначу лише окремі положення, які видаються важливими в аспекті встановлення наявності чи відсутності умов крайньої необхідності як інституту кримінального права.

Перша із них пов'язана з наявністю небезпеки та її безпосередністю. Традиційно в кримінальному праві небезпеку, усувати яку можна за правилами про крайню необхідність, розуміють як таку, що походить від діянь інших людей, поведінки тварин, стихійних сил, несправності технічних систем. Досі, наскільки відомо авторові цих рядків, ніхто не ставив питання про те, що джерелом відповідної небезпеки може виступати держава та її органи, які діють у межах закону та встановленої процедури. Тому призов на військову службу (а надто за мобілізацією в умовах воєнного стану – коли повноваження держави кардинально розширюються) навряд чи має оцінюватися як небезпека, для усунення якої існують легальні засоби. У цивілізованому суспільстві загрозу, яка походить від держави та її органів, прийнято

усувати іншими засобами, а не шляхом вчинення дій, за які передбачена кримінальна відповідальність.

Навряд чи можна пройти мимо того, що необхідність у мобілізації виникла внаслідок дій не України, а держави-агресора. Це знову ж таки спонукає задуматися, а чи можна шляхом заподіяння шкоди інтересам української держави усувати небезпеку, яка породжена ворогом? Навряд чи можна обґрунтувати позитивну відповідь на це питання. А, надто, з урахуванням того, що КК України прямо вказує на безпосередність загрози ("усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини"). Крайня необхідність зорієнтована першочергово на усунення небезпеки шляхом заподіяння шкоди її джерелу, а вже потім – комусь іншому.

Наступна умова крайньої необхідності пов'язана з тим, що заподіяння шкоди (у розглядуваній ситуації – ухилення від мобілізації) є єдиним способом усунення небезпеки (релігійним почуттям і переконанням мобілізованого). Відтак, сам по собі призов на військову службу вже має визнаватися тим, що становить небезпеку, він завжди й неодмінно посягає на релігійні спрямування людини. Виникає питання, а чи буде існувати небезпека світогляду і переконанням віруючого, якщо він проходитиме військову службу на "небойових" посадах? Чи обов'язково ухилятися від мобілізації, чи це єдино можливий варіант поведінки, якщо його не неодмінно чекає служба зі зброєю і фізичним знищенням живої сили ворога? Мабуть, навпаки, залучення до протидії агресорові сприятиме скорішому усуненню умов, які викликали воєнний стан і необхідність мобілізації. За такого підходу, ухилення від мобілізації явно не виступає єдиним способом відвернути небезпеку у вигляді конфлікту між релігійними переконаннями та залученнями до сил оборони України.

Нарешті, остання умова правомірності цієї обставини, яка виключає кримінальну протиправність, пов'язана з визначенням співмірності між заподіяною шкодою внаслідок ухилення від призову на військову службу під час мобілізації (шкодою від злочину, передбаченого ст. 336 КК України) та усунутою шкодою релігійним правам та інтересам людини, яка підлягає мобілізації. Ще раз нагадаю, що відповідно до формулювання, наведеного у ч. 2 ст. 39 КК України, перевищення меж крайньої необхідності має місце, якщо заподіяна шкода, є більш значною, ніж відвернута. І, навпаки, якщо заподіяна шкода рівна або менша за відвернуту, то її заподіяння відповідає цій ознаці крайньої необхідності.

Порівнювати шкоду, завдану ухиленням від мобілізації, і, відповідно, обороноздатності України, з одного боку, і шкоду релігійним переконанням та почуттям віруючого вкрай важко. Адже немає критеріїв для порівняння у вигляді кількості потерпілих чи розміру шкоди, заподіяної здоров'ю, вартості шкоди в гривнях тощо.

pravoua.com.ua

Явно неприйнятним вважаю апеляцію до того, що права однієї людини мають перевагу над інтересами держави. Адже тут йдеться далеко не лише про інтереси держави, а й про права та інтереси окремих осіб – кожного, хто в Україні розраховує на те, що його буде убезпечено військовими засобами – зусиллями мобілізованого, інтереси діючих військовослужбовців, які розраховують на ротацію та їх рідних і близьких і т. ін.

Загалом, аргументи на кшталт того, що держава неодмінно має забезпечити проходження альтернативної служби навіть в умовах воєнного стану, а релігійні чи пацифістські почуття мають неодмінний пріоритет над усіма іншими міркуваннями, що право на відмову від військової служби є ледь не природженим і абсолютним, безумовно, важливі й поважні. Але кожен із них піддається не менш вагомій, переконливій і системній критиці.

Доводиться констатувати, що цей спір (що вагоміше – інтереси держави щодо забезпечення мобілізації чи релігійні переконання) не має свого розв'язання. Для вирішення відповідного питання треба вийти з кола повторюваних обома сторонами аргументів і звернутися до системного тлумачення. З урахуванням же того, що дві інші умови правомірності крайньої необхідності щодо аналізованої ситуації не виглядають наявними, констатую, що посилатися на крайню необхідність як обставину, що виключає кримінальну протиправність діяння, немає резонів. До того ж, про крайню необхідність може йтися лише в конкретному кримінальному провадженні. І відсутні підстави огульно оголошувати певну групу актів поведінки такими, що не є кримінально-протиправними за доволі чітко сформульованої диспозиції статті Особливої частини КК України та позиції правозастосовної практики.

5. Противники позиції практики, яка, принаймні від часу введення воєнного стану на всій території України, полягає у притягненні до кримінальної відповідальності за ст. 336 КК України тих, хто ухиляється від призову на військову службу, посилаючись на свої глибокі, щирі й послідовні релігійні переконання, *зазвичай апелюють до зарубіжного досвіду та рішень ЄСПЛ, інших міжнародних організацій*[19], які обстоюють тезу про необхідність запровадити альтернативну службу навіть в умовах воєнного стану.

[19] Управління Верховного комісара ООН з прав людини у своїх звітах про ситуацію з правами людини в Україні неодноразово вказувало, що право на відмову від військової служби за релігійними переконаннями в Україні зазнає неправомірних обмежень. Зокрема, у п. 106 "г" Доповіді про ситуацію з правами людини в Україні 1 грудня 2024 – 31 травня 2025 р. нашій державі рекомендовано *'Повністю дотримуватися права на відмову від військової служби з міркувань совісті відповідно до статті 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права'* [цитоване – на с. 28]: Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні. 1 грудня 2024 р. – 31 травня 2025 р. <https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-08/2025-07-24%20OHCHR%2042nd%20periodic%20report%20on%20Ukraine%20UKR.pdf> (дата звернення 15.02.2026).
Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні 1 червня – 30 листопада 2025 р. (від 9 грудня 2025 р.) містить окремий п. 113, присвячений критиці позиції Верховного Суду, згідно з якою релігійні переконання не є перепоною для притягнення до кримінальної відповідальності за ухилення від виконання військового обов'язку, а практика ЄСПЛ у таких справах не є безумовно застосовною щодо України. На думку автора/авторів доповіді, згідно з Міжнародним пактом про громадянські та

Щодо цього не можна обійти такі міркування:

– відсутність інституту альтернативної служби під час воєнного стану в Україні та його наявність в інших державах жодним чином не може впливати на вирішення в Україні питання про відповідальність з позицій *de lege lata* тих, хто ухиляється від служби військової. Тут має місце не прогалина у законодавстві, а однозначна позиція законодавця;

– зарубіжний досвід, будучи повчальним, аж ніяк не може безпосередньо враховуватися у правозастосовній діяльності суверенної держави, якою, всупереч помислам і діям наших ворогів, є Україна. До того сама наявність того чи іншого зарубіжного досвіду не означає, що він є позитивним, корисним і таким, що заслуговує сприйняття Україною. Для такого висновку необхідні спеціальні дослідження, до того ж вони повинні бути репрезентативними – охопити певну кількість держав, які перебувають у схожих умовах, поки що не відомо про такі дослідження та їх результати, а вносити пропозиції чи/та робити висновки на окремих прикладах (тієї ж Вірменії), методологічно невдало;

– рішення ЄСПЛ, за всієї їх авторитетності, не можуть виступати прямим орієнтиром для вітчизняної правозастосовної практики з огляду на принаймні дві обставини: а) вони не прийняті у справах, де стороною є Україна, а тому мають значення рекомендаційне, а не виступають джерелом права[20]; б) жодна держава, якої стосуються рішення ЄСПЛ про ухилення від військової служби в умовах війни, не знаходилася в таких умовах, у яких перебуває Україна, війна якої з рф є екзистенційною; в) ЄСПЛ не розглядав справи про відмову від військової служби під час воєнного стану[21];

– жоден міжнародно-правовий акт, ратифікований Україною, не передбачає її пряме зобов'язання запровадити альтернативну службу в умовах війни та не встановлює заборону притягати до кримінальної відповідальності за ухилення від мобілізації. Побажання, натяки та все інше, що знаходиться "між рядками" міжнародних угод, що випливає з їх "духу" etc не є частиною національного кримінального закону України, не виступає джерелом її права у прямому розумінні, не є обов'язковим для правозастосовної практики.

Отже, можна констатувати, що не існує міжнародно-правових перепон у притягненні до кримінальної відповідальності в Україні за ст. 336 КК України осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації.

політичні права право на відмові від військової служби з мотивів переконань не допускає жодних обмежень чи відступів [цитоване – на с. 30–31]: OHCHR, Report on the human rights situation in Ukraine. 1 June – 30 November 2025 <https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-12/2025-12-09%20OHCHR%2043rd%20periodic%20report%20on%20Ukraine%20ENG.pdf> (accessed 15.02.2026).

[20] Стаття 46.1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) прямо передбачає, що 'Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду *в будь-яких справах, у яких вони є сторонами*' (виділено мною. – *Авт.*): Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення 15.02.2026).

[21] На цьому наголошується в п. 15 згадуваного вище рішення Венеційської Комісії: CDL-AD(2025)006-e (n 10).

pravoua.com.ua

6. Виникає питання, *чи можуть відповідні особи за аналізовані діяння бути звільнені від кримінальної відповідальності,* якщо в ході досудового слідства та судового розгляду буде встановлено, що їх релігійні переконання, яким військова служба суперечить, є тривалими, глибокими, щирими, добросовісними. Тут доводиться згадати, що ст. 44 КК України закріплює правило про те, що звільнення від кримінальної відповідальності здійснюється лише у випадках, передбачених цим Кодексом. Водночас чинний КК України не передбачає звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з релігійними переконаннями особи, яка вчинила відповідне діяння.

7. Наявність релігійних переконань у особи, яка вчинила діяння, передбачене ст. 366 КК України, *може бути враховане як обставина, яка пом'якшує покарання.* Видається, що при цьому слід звернутися до п. 5 ч. 1 ст. 66 КК України, яка передбачає врахування при призначенні покарання "вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин". Очевидно, що в аналізованій ситуації, якраз і має місце збіжність кількох таких інших обставин, які виникли мимо волі особи – збройна агресія проти України, введення воєнного стану, наявність статусу військовозобов'язаного – у поєднанні зі стійкими, глибокими та щирими релігійними переконаннями, які перешкоджають участі у війні.

Своєю чергою наявність такої пом'якшуючої обставини (яка може поєднуватися з іншими пом'якшуючими обставинами, позитивною характеристикою особи) може бути враховане судом при визначенні тривалості позбавлення волі в межах санкції ст. 336 КК України, застосуванні "пільгових" заходів, передбачених статтями 69, 69[1], 75 КК України, та згодом, при звільненні від покарання.

Загалом же можна констатувати, що з позицій чинного кримінального законодавства, підходів правозастосовної практики, доктринальних конструкцій ухилення від призову на військову службу під час мобілізації становить кримінально каране діяння.

Якщо ж перейти до можливості змін до законодавства – *характеристики ухилення від призову на військову службу під час мобілізації з позицій de lege ferenda* – то може йтися про можливі зміни та формулювання пропозицій. Очевидно, що законодавець може дотримуватися будь-якого підходу: а) залишити все як є; б) внести редакційні зміни та часткові доповнення до чинного законодавства; в) кардинально змінити правову регламентацію залучення осіб, які мають релігійні переконання чи переконання пацифістського змісту до виконання суспільно необхідних видів діяльності. Головне, щоб такі законодавчі зміни не були смішними.

Видається, що при цьому варто врахувати такі положення:

– запровадження заміни військової служби альтернативною в умовах воєнного стану має супроводжуватися такими умовами альтернативної служби, які відповідають умовам військової служби;

– альтернативна служба не повинна бути легшою, менш небезпечною, коротшою, ніж служба осіб, призваних на військову службу за мобілізацією. Іншими словами, альтернативна служба повинна відбуватися в місцевостях, наближених до зони бойових дій, включаючи лінію зіткнення; на фронт чи у прифронтові місцевості "альтернативники" повинні потрапляти так само оперативно, як це стається з мобілізованими; перебувати там не менше часу, ніж перебував би мобілізований; ризикувати своїм життям і здоров'ям нарівні з військовозобов'язаними;

– виходячи з того, що альтернативна служба повинна бути відокремлена від військової (принаймні не пов'язана з використанням зброї, її виготовленням чи ремонтом, нанесенням вражень по живій силі ворога) варто передбачити види завдань, які не можуть бути покладені на осіб, які проходять альтернативну службу;

– водночас доцільно визначити види завдань, які покладаються на осіб, які відбувають альтернативну службу. При цьому категорично неприйнятними є пропозиції, згідно з якими *'альтернативна служба повинна включати як неозброєні варіанти у військових установах, так і суто цивільні варіанти, такі як робота в лікарнях або гуманітарні програми для переміщених осіб та людей, постраждалих від війни*"[22]. Можливо, серед інших завдань можуть бути й такі. Але ще – евакуація поранених і вивезення тіл загиблих з бойових порядків, доставка на лінію зіткнення якщо не боєприпасів, то продовольства і ліків, розмінування та/чи знешкодження ворожих вибухових пристроїв, спорудження укриттів та оборонних споруд – всього того, чим займаються в умовах війни військовослужбовці;

– запровадження альтернативної служби в умовах воєнного стану означатиме, що особи, які мають право на таку службу чи проходять її, не зможуть визнаватися суб'єктами злочинів, передбачених статтями 336, 337 у їх чинній редакції, оскільки вони не виступатимуть як особи, що призиваються на військову службу;

– особи, які підлягатимуть залученню до альтернативної служби у зв'язку зі своїми релігійними переконаннями, повинні нести кримінальну відповідальність на таких же засадах, що й мобілізовані на військову службу. Вбачається принаймні два шляхи реалізації цієї ідеї: 1) внесення відповідних змін і доповнень до статей розділу XIX Особливої частини КК України – вказівка на особу, яка проходить альтернативну службу (чи підлягає залученню до неї) під час воєнного стану, як на суб'єкта військових кримінальних правопорушень у ч. 2 ст. 401, а також у статті 336 і 337 КК України; 2) формулювання нових статей про відповідальність таких осіб з поміщенням їх або до розділу XV "Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади…" або ж до новосформованого розділу Особливої частини, який доцільно помістити поряд з розділом XIX про вій-

[22] Vovk (n 12).

pravoua.com.ua

ські кримінальні правопорушення. Кожен із цих шляхів має свої переваги і недоліки, а відповідні питання потребують окремого аналізу.

Висновки. Проведений із позицій чинного законодавства аналіз не виявив передбачених законом підстав для визнання таких діянь незлочинними чи вчиненими за наявності підстав, що виключають кримінальну протиправність. Відповідні релігійні переконання можуть хіба що пом'якшувати покарання.

Відтак особа, яка призвана на військову службу за мобілізацією, є "повноцінним" суб'єктом злочинів проти встановленого порядку несення військової служби. Релігійні переконання не стають прощенням від відповідальності за непокору та невиконання наказу, дезертирство, ухилення від військової служби, самовільне залишення поля бою або відмову діяти зброєю чи інших статей, передбачених розділом XIX Особливої частини КК України.

Водночас наявні достатні підстави для внесення змін до низки нормативно-правових актів, спрямованих на запровадження альтернативної служби не лише в мирний час, а й в умовах воєнного стану. Серед них мають бути і зміни до КК України, спрямовані на протидію ухиленню від такої служби чи неналежне виконання покладених обов'язків. Умови альтернативної служби та відповідальність за них повинні відповідати тим, які поширюються на військовослужбовців, а в умовах воєнного стану – мобілізованих. Поряд із тим, це не повинно перерости в покарання чи дискримінацію "альтернативників".

Навряд чи висловлені міркування знайдуть одностайну підтримку в усіх. Але справедливе юридичне рішення далеко не завжди має усім подобатися. Так чи інакше, проблема кримінальної відповідальності осіб, які відмовляються від мобілізації, посилаючись на свої релігійні переконання, не має свого адекватного вирішення на основі чинного законодавства, а потребує законодавчих змін – як у регулівному законодавстві, так і в КК України.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Rabinovych S, 'Zamina vykonannia viiskovoho obov'iazku alternatyvnoiu (neviiskovoiu) sluzhboiu yak pozytyvne zobov'iazannia derzhavy v umovakh voiennoho stanu: pro et contra' [2025] 2 Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava 45–76 https://doi.org/10.30970/jcl.2.2025.4 (in Ukrainian).

Newspaper articles

2. Vovk D, 'Ukraine: How should government deal with conscientious objectors in wartime?' (24 April 2025) <https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2974> (accessed 15.02.2026).
3. Hryshanova N, 'Verkhovnyi Sud: vidmova vid mobilizatsii cherez relihiini perekonannia ne ye pidstavoiu dlia zvilnennia vid vidpovidalnosti' (30 zhovtnia 2025) <https://jurliga.ligazakon.net/news/239933_verkhovniy-sud-vdmova-vd-moblzats-cherez-relgyn-perekonannya-ne--pdstavoyu-dlya-zvlnennya-vd-vdpovdalnost> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).

4. Kopytko V, Franchuk D, 'Vira ne zvilniaie vid mobilizatsii, ale ye niuansy. Koly mozhna ne yty na front cherez relihiiu' (28.02.2025) <https://www.rbc.ua/rus/news/vira-zvilnyae-vid-mobilizatsiyi-ale-e-nyuansi-1740658960.html> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).
5. Lab'iak I, 'Chy mozhna otrymaty vidstrochku za relihiinymy perekonanniamy: yuryst use poiasnyv' (08.04.25) <https://tsn.ua/ukrayina/chy-mozna-otrymaty-vidstrochku-za-relihiynymy-perekonanniamy-iuryst-use-poiasnyv-2804171.html> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).
6. Polishchuk V, 'Vidmova vid viiskovoi sluzhby z relihiinykh mirkuvan: svoboda sovisti chy ukhylennia?' (25.09.24) <https://unba.org.ua/publications/9533-vidmova-vid-vijs-kovoi-sluzhbi-z-religijnih-mirkuvan-svoboda-sovisti-chi-uhilennya.html> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).
7. Vasin M, 'Alternatyvna (neviiskova) sluzhba: shliakh reform abo vyrokiv' (01.09.2015) <https://risu.ua/alternativna-neviyskova-sluzhba-shlyah-reform-abo-virokiv_n75843> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).

Websites

8. CrimeTracer – shvydkyi ohliad statystychnykh danykh shchodo protydii okremym kryminalnym pravoporushenniam [Stattia 336] <https://crimedatalab.shinyapps.io/platform> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).
9. Zakhyst svobody dumky, sovisti ta relihii v umovakh voiennoho chasu: u Kyievi vidbuvsia kruhlyi stil, prysviachenyi alternatyvnii sluzhbi (7 lystopada 2025) <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/protecting-freedom-of-thought-conscience-and-religion-during-wartime-roundtable-on-alternative-service-held-in-kyiv> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).
10. Svidkiv Yehovy uv'iazniuiut za viru. Dani po krainakh i terytoriiakh (Ofitsiinyi sait Svidkiv Yehovy) <https://www.jw.org/uk/novyny/kraina/z-usoho-svitu/svidky-iehovy-uviazneni> (accessed 15.02.2026) (in Ukrainian).

Vyacheslav Navrotskyi

ARE RELIGIOUS BELIEFS A PARDON FROM CRIMINAL LIABILITY FOR EVADING MOBILIZATION

Abstract. The article provides a criminal-law assessment of refusal, on religious grounds, to undergo mobilization and perform military service under wartime conditions. Since 2022, the position of law-enforcement and judicial practice has changed: courts have begun to issue convictions against individuals who refuse military service for religious reasons. However, academic literature still frequently maintains that such persons should be allowed to perform alternative service even during martial law and should not be held criminally liable under Articles 336, 337, 402–403, 407–409, and 429 of the Criminal Code of Ukraine. The number of such acts amounts to thousands; alongside persons who attempt to evade military service under the pretext of exercising freedom of conscience, there are also numerous cases of genuine moral tragedies experienced by believers. Therefore, an adequate criminal-law assessment of these situations is of significant importance not only from a purely legal perspective, but also from a socio-political and moral-ethical one.

The purpose of the article is to substantiate the hypothesis that, under the current legislation of Ukraine, persons who refuse mobilization by invoking their religious beliefs are subject to criminal liability.

Arguments in support of this position are presented, including the assertion that such acts cannot be regarded as insignificant or as committed under circumstances excluding criminal unlawfulness, and that the case law of the European Court of Human Rights in such matters is not relevant.

If alternative service is introduced during wartime, its conditions (in terms of duration, places of service, risks, etc.) must be ensured as comparable to those of military service, and liability for evasion or improper performance of alternative service must be established as no less severe than the liability borne by military personnel.

Keywords: mobilization; military service; evasion; religious beliefs.